

Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)

Everyday Life in Ottoman Neighborhood (The Example: Gaziantep in 17th Century)

İsmail KIVRIM*

Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Osmanlı şehrinde mahalle sosyal ve fiziki bir birimdir. Mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını teşkil eden mahalleyi imamlar idare etmişlerdir. Mahallede gündelik hayat, devletin koymuş olduğu bir takım kurallar ile halkın benimsediği örf ve adetlere göre şekillenmiştir. Evlilik, hastalık, cenaze gibi işler mahallelinin ortak katıldığı eylemlerdir. Mahallelinin, avarız vergisi vermek, cinayetlerin faillerini bulmak veya bulamadıkları takdirde diyet ödemek gibi ortak sorumlulukları da bulunmaktadır. Mahallede ikamet edenler komşularını gayriahlâkî davranışlarından dolayı uyarabilir veya mahalleden ihraç edebilirlerdi. Mahalleye yeni katılmak isteyen, mahallelinin kefaleti olmadan oraya yerleşemezdi.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, mahalle, gündelik hayat.

Abstract

District is a social and physical unit in a typical Ottoman city. Imams managed the districts which constitute the first step of municipal, civilian and the judiciary constitute. Everyday life in the districts is based on a number of rules to put the government and customs of the people. Some activities like marriage, illness, and funeral are actions that inhabitants of a district participate in common. Inhabitants of district have some responsibilities, as well such as to give the idled tax, to find the perpetrators of the murder or if they do not find to pay an equivalent. People who reside in the district could warn their neighbors because of the immoral behavior and could send them from the district. Who want to join a district could not have settled there without the bail of parish.

Key Words: Gaziantep, district, everyday life.

Giriş

* *Yazışma Adresi: Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-posta: ikivrim@hotmail.com*

Mahalle, şehirdeki en küçük yerel birim, en küçük idari ünite olarak fiziksel ve sosyal mekân gelişiminin başta gelen belirleyicilerden biridir. Gelişmiş İslâm şehirlerinde işlevsel ve sosyal bütünlüğü olan birimler şeklinde karşımıza çıkan mahalleler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden bu yana şehir tanımında önemli yeri olan fizikososyal olgulardır.¹

Osmanlı şehirleri, konut tasarımı, iklim ve Türklerin yerleşme şekillerine göre bazı ayrıcalıklara sahip olsa da, genelde bir mescit etrafında oluşan fiziksel yapısı, konut ve yol ilişkileri, çıkmaz sokaklarıyla, İslâm şehirlerinin genel özelliklerini taşır. Bu husus Osmanlı toplumunun, İslâm kurallarına yüzyıllar boyu uymasıyla ortaya çıkmıştır.²

Osmanlı şehrinin en önemli özelliği, fiziksel ve sosyal yönden klâsik İslâm şehri gibi mahallelere bölünmesidir. Bu bölünme toplumdaki etnik ve dinî ayrılıklardan kaynaklanmaktadır.³ Ancak genelde çeşitli dini gruplar aynı mahallede yaşasalar da bu, aslında mutlak bir kural değildir. Bu durum daha çok mahallenin, Osmanlı şehir toplumunda ortak yaşam alanı olarak ifade edilen bir toplumsal ve mekânsal birim olarak algılanmasıyla ilgilidir.⁴ Mahkeme kayıtlarında, İslâm şehirlerinde görülen bu uygulamanın aksine, Osmanlı şehirlerinde farklı etnik ya da dinî grupların, aynı mahalleyi yaşam alanı olarak tercih ettiklerine dair çok sayıda örnek mevcuttur.⁵

Mahalle teriminin Osmanlı şehri için üç temel anlamı vardır. İlk anlamıyla mahalle, şehir ve kasabalarda benzer özellikler taşıyan kişilerin birlikte yaşamlarını sürdürdükleri bir mekândır. İkinci anlamıyla birbirlerini tanıyan, adeta bin kişilik bir aile gibi, birbirinin hakkını koruyan ve bütün sorunlarını kendi içlerinde halleden,⁶ bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşan ve aynı mescitte ibadet eden bir cemaattir.⁷ Üçüncü anlamı ile mahalle tahrir defterlerinde adları tek tek kaydedilmiş vergi mükelleflerinin oluşturduğu bir topluluktur.⁸

*Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-posta: ismail.kivrim@giresun.edu.tr

¹ Doğan Kuban, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, İst. 1994, s. 242.

² Kuban, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", s. 242.

³ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 166.

⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, s. 95.

⁵ İsmail Kıvrım *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 135-147.

⁶ Turgut Cansever, "Osmanlı Şehirciliği", *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul 1997, s. 139.

⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 69.

⁸ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s. 110.

Bu araştırmada; Gaziantep mahkeme kayıtlarından faydalanılarak 17. yüzyılda Osmanlı şehrinde bir yerleşim birimi olan mahallede günlük hayat ile ilgili hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I-Mahalle Yönetimi

Osmanlı mahallesi mescit veya cami etrafında gelişmiştir. Mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını teşkil eden mahalleyi imamlar idare etmişlerdir.⁹ Şehrin idarecisi olan kadı, kazasker tarafından atanırken, imam bizzat padişah tarafından bir beratla tayin edilmektedir. Bu da onun devlet ve halk nazarında ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir.

Tanzimat devrine gelinceye kadar imam devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Bunların dışında en önemli asli görevi ise din adamlığı idi. Mahalle sakinlerinin sicillerini tutmak, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi sosyal olaylarda üzerine düşenleri yapmasının yanında, mahallenin huzurunu bozanlarla mücadele ve ev basmaya kadar varan ahlâki denetimi yerine getirme işini de üstlenirdi. İmamlar, kadıların yerine getirmesi gereken birçok işlerde onların doğal yardımcılarıydı. Mahallenin düzen ve inzibatının sağlanması,¹⁰ içki içenlerin ve fuhuşla uğraşanların tespit edilerek mahalleden sürülmesi,¹¹ mahallelinin gerekli İslâmî adap içinde yaşamlarını sürdürmeleri, dinî vecibeleri yerine getirmeleri, özellikle imamlar tarafından gözlenirdi. İmamlar ayrıca vakit namazlarının da ihmal edilmemesini sağlardı.¹² İmam, mahalle halkına yaşayışı ile örnek olması, her yaşta insana rehberlik etmesi yanında mahallelinin aralarındaki sorunları çözmede, herhangi bir olay neticesinde arası bozulan kişileri barıştırmada etkili rol oynardı. İmamlar mahallenin eğitim-öğretim işlerinden de sorumluydular.

İmamlar görevleri gereği vakitlerinin büyük bir kısmını mahallede geçirirlerdi. Bu nedenle mahallede olup bitenlerden haberdar olurlar ve yaşayanlar hakkında tam bir bilgiye sahiptirler. Doğal olarak mahallede yaşayanlar hakkında bilgi alınması gerektiğinde, devletin resmi görevlisi ve din adamı olan imamlara sorulmaktadır. Örneğin Akyol Mahallesinden Recep, yine aynı mahalleden olan Mehmet'i gece damında görüp yakalamak istediğinde kaçması üzerine mahkemeye çıkartıp hakkında şikâyetçi olunmuştur. Fakat olayın görgü tanığı olmayınca

⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 103.

¹⁰ İstanbul'a taşra vilayetlerden bila fermansız ev göçü ile gelenlerin mahalle imamları tarafından teftiş edilip zabıtaya bildirilmesi istenmiştir. Gaziantep Şer'iyeye Sicili [=GŞS] 104-192/1 (Evâsıt-ı Şevval 1160/15-24 Ekim 1747).

¹¹ Tövbe Mahallesi imamı Molla Halil ve mahalle ahalisi, yine aynı mahalle ahalisinden Halil'in eşi Ayşe'nin fahişelik yaptığından mahalleden ihracını talep etmişler ve kadı'da bu isteğe uyarak ihracını sağlamıştır. GŞS 31-9/2 (9 Şevval 1084/17 Ocak 1674).

¹² Kürkcüyan Mahallesi imamı Molla Ebu Bekir ve diğer mahalle ahalisi, yine aynı mahalleden Bektaş'ı, namaz kılmadığından, kuşbaz ve yaramaz bir kişi olduğundan mahalleden mahkeme aracılığı ile sürdürmüşlerdir. GŞS 34-100/2 (Evâ'il-i Receb 1091/28 Temmuz-7 Ağustos 1680). Ayrıca mahalle imamların görevleri için bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S. 3, s. 29-35; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 8.

Mehmet hakkında bilgi alınması için mahalle imamı olan Molla Halil'e ve mahalle halkına sorulmuştur. Onlar da Mehmet'in iyi bir kişi olduğunu şu ana kadar suç işlemediğini bildirmişlerdir.¹³

Mahalle imamlarının bir diğer görevleri de mahallede evlenecek çiftlerin nikâhlarını kıymak ve cenaze defin işlerini gerçekleştirmektir.¹⁴ Nikâh ve cenaze işlerinden belli bir ücret alınması sebebiyle, Gaziantep'te birden fazla mescit ve caminin bulunduğu mahallelerde imamlar arasında çekişmeler yaşanmıştır. Buna örnek verecek olursak Şarkıyan Mahallesinde bulunan Hasan Mescidi'nin imamı Ali Halife ile sonradan inşa edilen Mağara Mescidi'nin imam vekili arasındaki nikâh akdetme anlaşmazlığını verebiliriz.¹⁵ Bir diğer örnek ise Kurb-i Şehreküstü Mahallesinde Ramazan Efendi Camii imamı es-seyyid Molla Ahmet ile yine aynı mahallede Kılıçoğlu Hamza Bey Camii imam vekili Hafız Molla Said'in fuzulen nikâh akdi ettiği hakkındaki şikâyetir.¹⁶

Birden fazla mescit ve cami bulunan mahallelerde imamların mahalle işlerini sokak sokak paylaştıkları görülmektedir. Bunu Kılıçoğlu Hamza Bey Camii imam vekili Hafız Molla Said'in savunmasında görmekteyiz. Molla Said: “*Kılıçoğlu Hamza Bey Camii inşası Ramazan Efendi Camii binasından önce olup Kılıçoğlu Hamza Bey'in Camii'ne yakın civarlar olan Dervişoğlu sokağının kible tarafındaki Kutlar ve Dâioğlu sokağının kendi canibi kiblesindeki kapılar ve Köse Osman evine varınca, Suhteoğlu sokağının büyük ucuna varınca, şimalen (kuzey) ve kibleten (güney) cami-i mezkûr kiblesinde olan kapılar Kılıçoğlu Mahallesine varınca kadimden düstur olup bu minval üzere mukaddimen cemaatin nikâhlarını Hamza Bey'in imamları akdede gelmiştir*” demektedir.¹⁷

Mahalle halkı gerektiğinde imamı kontrol eder ve istenmeyen durumları kadıya intikal ettirirlerdi. Dolayısıyla mahalle halkının istemediği bir kişinin mahallede imamlık yapması mümkün değildir. Örneğin İbn-i Şeker Mahallesi ahalisi Uğurlu Hacı Mescidi'nin imamı Şaban Halife'nin ehil olmadığından dolayı görevinden alınmasını istemişlerdir. Mahallelinin bu isteği üzerine Şaban Halife görevden alınırken yerine yine mahallelinin tercihi olan Şeyh Ömer atanmıştır.¹⁸ Bir diğer örnek ise Hayık Müslüman Mahallesi ahalisinin mahalle mescidinin imamı ve vakfının mütevellisi olan İbrahim'i şikâyetleridir. İmam İbrahim, *nâ-muhal olduğundan ve vakfın malını ekl (yemek yeme) ve bel' (yutma) etmesinden dolayı görevinden alınıp yerine Molla Hasan atanmıştır*.¹⁹ Mahalle ahalisi genellikle

¹³ GŞS 33-335/1 (4 Zî'l-ka'de 1084/10 Şubat 1674) Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 25-114/3; GŞS26-66/1; GŞS 26-117/1; GŞS 26-140/3; GŞS 27-77/2; GŞS 27-93/2; GŞS 43-36/1; GŞS 47-230/1.

¹⁴ GŞS 108-121.

¹⁵ GŞS 94-263-262 (10 Rebî'ü'l-âhir 1152/ 17 Temmuz 1739).

¹⁶ GŞS 127-147/2 (Evâ'il Şaban 1186/28 Ekim 1772).

¹⁷ GŞS 127-147/2.

¹⁸ GŞS 31-46/3 (Evâsıt-ı Şaban 1085/9-18 Kasım 1674).

¹⁹ GŞS 31-45/3 (Evâhir-i Safer 1085/26 Mayıs-4 Haziran 1674).

imamları, *kendi heva ve hevesinde olub eda-i hizmet etmeyüb*,²⁰ *nâ-muhal olub imamet-i merkumeye istidadı olmamağla*,²¹ *nâ-ehil olduğundan maada hizmetinde kusuru olmağla*²² diye şikâyet ederek yukarıdaki örneklerde olduğu gibi görevlerine son verilmesini sağlamışlardır.

İmamların vazifelerinin dinî işler ile kısıtlı olmadığı ve genelde mahallenin yönetimiyle ilgili vazifelerinin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. II. Mahmut zamanında kurulmaya başlanan muhtarlık teşkilâtı ile imamların yöneticilik görevleri giderek ikinci plâna düşmüştür. 1829 yılında başlanılan muhtar seçme işi, asırlardır mahalle işleriyle uğraşan imamların, bu vazifelerine tedrici bir surette son vermiştir.²³

Osmanlı şehirlerinde mahalleler yalnızca imam tarafından temsil edilmiyordu. Duruma ve yerine göre, mahalle avarız vakfı mütevellileri ve mahallelinin seçtiği kişiler tarafından da temsil edilmektedir. Bu dönemde, şehir halkının vermekle yükümlü oldukları avarız, nüzul, tekâlif-i şakka (açıklama) gibi vergilerin hane başına alınacak miktarın belirlenmesinde, bazı kimselerin karışıp halka zulmederek fazla akçe aldıkları tespit olunmuştur. Bunun üzerine şehir halkının ittifakıyla her mahalle, kendi mahallesinden mutemet (güvenilir), dindar ve müstakim (doğru) bir kimseyi vekil seçerek mahkemede tescil ettirmiştir. Şehre varid olan avarız, nüzul vesâir tekâlif-i şakka gibi işlerin bu vekiller aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴ Vekil seçilenlerin unvanlarına baktığımızda yarıdan fazlasının dinî ve ilmî unvanlar taşıdığını görürüz. Bunlardan hacı unvanlı 14, molla, seyyid ve çebebi unvanlı 2, çavuş ve bey unvanlı birer kişi vardır. Diğer 16 kişi ise herhangi bir unvana sahip olmayan sıradan kişilerdir.²⁵ Bu durum halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime katkısının bir ifadesi olarak da görülebilir. Bir ölçüde muhtarlığa geçiş de diyebiliriz.

II. Mahalleyi Oluşturan Halk ve Nüfus

Gaziantep'te 17. yüzyılın ikinci yarısında mahalle içinde bir statü farklılaşmasının oluşmadığı, değişik zümrelerden, zengin fakir her seviyede ailenin farklı büyüklükteki konutlarda yan yana yaşadıkları görülmektedir.²⁶ Mahalle halkının ekonomik, dinî ve sosyal hayatının mahalle içinde belirgin bir sınıflaşmaya yol açacak derecede farklılaşmadığı, Müslim-gayrimüslim, ilim adamı, tâcir, zanaatkâr ve devlet memurlarının aynı mahallede bir arada yaşadıklarını, yüzyılın sonlarına ait olan ve şehirdeki vergiden muaf askerî sınıfın belirlenmesini konu

²⁰ GŞS 18-80/1; GŞS 30-389/3.

²¹ GŞS 171-25/1.

²² GŞS 171-136/1.

²³ Musa Çadırıcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" *Belleten*, C. XXXVI, S. 135, Ankara 1970, s. 412.

²⁴ GŞS 57-109, 110, 11, 179, 180, 181, 182 (Evâ'il-i Cemâziye'l-âhir 1118/ 10-19 Eylül 1706).

²⁵ Mahallelerin seçtikleri vekil listesi için bkz. Ek 1.

²⁶ Kıvrım, *Konya ve Ayıntâb*, s. 203-213.

edinen kayıttan görmekteyiz.²⁷ Bu belgede şehrin üst düzey yöneticilerinin bazılarının hangi mahallelerde ikâmet ettikleri de tespit edilmektedir. Şehrin kadısı ve Mevlevihane şeyhi²⁸ Cevizlice Mahallesinde otururken, mahkeme kâtibinin biri Kurb-i Molla Ahmet diğeri de Tarla-yı Atik Mahallesinde, şehirdeki üç müderris ise, İbn-i Şeker, İbn-i Eyüb ve Tarla-yı Cedid mahallelerinde, Türkmen Ağası ve Erzurum Gümrükçüsü Şehreküstü Mahallesinde oturmaktadırlar. Her mahallede imam, müezzin, hatip, askerler ve dinî imtiyaz sahibi seyyidler oturmaktadır.²⁹

Gaziantep mahalleleri genellikle kalenin etrafında kurulmuştur. 16. yüzyılda varlığı tespit edilen 29 mahalleden bir kaçı hariç hemen hepsi bir cami veya mescit adıyla anılmaktadır.³⁰ Osmanlı şehirlerinde bir cami, mescit veya medrese kendi etrafındaki evlerle bir mahalle teşkil ederken, Gaziantep'te bir mahallede bir cami ve birkaç mescit, bazen de bir mahallede 4-5 mescide rastlanmaktadır.³¹ 17. yüzyılda bu mahalleler, cami ve mescit adlarından çok kişi ya da yer adlarıyla anılmaktadır.

Evliya Çelebi 1671 yılında Gaziantep'in 32 mahallesi³² olduğunu belirtmesine karşılık 1650–1700 yıllarında 56 mahalle ismi tespit edilmiştir.³³ Mahallelerin 13'ü diğeri mahallelerin genişlemesi sonucunda etrafına kurulan mahallelerdir. Bunlar, hangi mahallenin uzantısı olduklarının bilinmesi için kurb (yakın) kelimesi ile anılmaktadır. Bu mahallelerden Kurb-i Bostancı 1673, Kurb-i Kanalcı, Kurb-i Cevizlice, Kurb-i Kayacık, Kurb-i Kozanlı, Kurb-i Molla Ahmed, Kurb-i Şehreküstü, Kurb-i Tarla-yı Cedid ve Zincirli Kuyu Kurbu 1676, Kurb-i Beg, Kurb-i Hayık Baba 1686³⁴ ve Kurb-i Ali Neccar, Kurb-i Hızır Çavuş Bostanı mahalleleri ise 1700 yılı avarız kayıtlarında ilk defa geçmektedir.³⁵ Ayrıca bu dönemde avarız hane kayıtlarında geçmeyen ve şer'iyeye sicillerinde yer alan mahalleler; Araplar, Ayıntâb Kal'ası, Demirci, Emir Dede Zaviyesi, Kürt Tepe, Molla Ahmet ve Yarıcık'tır. Bu da gösteriyor ki Gaziantep'te mahallelerin etrafındaki boş arsalar, muhtemelen köylerden göç edenler tarafından evler yapılarak mahallenin büyümesini ve genişlemesini sağlamışlardır. Mahallenin büyümesinin yani nüfusunun artmasının bir diğeri nedeni de bir kısım Türkmen ailesinin devlet eliyle iskân edilmesidir.³⁶

²⁷ GŞS 48-167, 161. Bkz. Ek 2.

²⁸ GŞS 26-48/3.

²⁹ GŞS 48-167, 161.

³⁰ Bkz. Ek 3.

³¹ Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 77.

³² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935, s. 352–359.

³³ Bkz. Ek 4.

³⁴ GŞS 37-12/1.

³⁵ Bkz. Ek 3.

³⁶ GŞS 40-111/1 (Evâhir-i Safer 1104/31 Ekim 1692).

Tablo 1: 17. yüzyılda Gaziantep Mahallelerine İskân Edilen Türkmen Sayısı

S no	Mahalle adı	Kişi Sayısı	S no	Mahalle adı	Kişi Sayısı
1	Akyol	1	11	Kayacık	6
2	Ali Neccar	3	12	Kozanlı	5
3	Boyacı	2	13	Kurbu Molla Ahmet	2
4	Cevizlice	1	14	Kürkciyan	1
5	Çukur	2	15	Kürtünciyan	1
6	Ehlicefa	3	16	Sengitavil	1
7	Hayık Baba	1	17	Şarkıyan	7
8	Hayık Zimmiyan	3	18	Şehreküstü	22
9	İbn-i Eyüb	1	19	Tarla-yı Atik	3
10	Kanalıcı	4	20	Tarla-yı Cedid	1
Toplam					86

Mahallenin nüfusunun arttığını gösteren bir diğer göstergede mahalle mescidinin camiye çevrilmesidir. Mescidin minber ilâvesiyle cami haline getirilmesi, mahallenin nüfusunun artması ve yakında caminin olmaması neticesinde gündeme gelmektedir. Camiye çevirme başvurusu kadının arzıyla bildirilir ve minber konulması (vaz'ı) padişahın izniyle gerçekleştirilirdi.³⁷

Bu dönemde mahallelerin nüfuslarının belirlenmesinde en önemli veri avarız hane sayılarıdır. 1646³⁸ yılında şehirdeki mahallelerin avarız hane sayısı 269, 1676³⁹ yılında 239,75 ve 1700 yılında da 197,5 hanedir.⁴⁰ Avarız hanesi sayısında sürekli azalma olmuştur. 17. yüzyılın sonunda savaşlar nedeniyle halkın perakende ve perişan olmasından dolayı diğer illerde olduğu gibi Gaziantep'te de 100 avarız

³⁷ Tövbe Mahallesinde Şirvanî Mehmet Ağa mescidinin, cemaatinin çok olması, yakınında da caminin bulunmaması ve Müslümanların Cuma sevabından mahrum kalmaları nedeniyle, Şirvanizâde mescide minber inşa edip, Cuma namazının kılınmasını istemiştir. Gerekli izin verilmesiyle mescit cami olmuştur. GSS 171 -126/4 (Evâ'il-i Muharrem 1084/18-27 Nisan 1673); Kozluca Mahallesinde Ayıntâb Sancak Bey'i Mustafa Ağa tarafından 1048/1638 yılında yaptırılan mescit, 17 Safer 1087/4 Mayıs 1676'da camiye çevrilmiştir. GSS 171-55/2; Sengihoşkadem Mahallesi mescidini Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1088/2-12 Temmuz 1677'de hayır sahibi Ömer isimli şahıs kendi malı ile minber inşa ederek camiye dönüştürmüştür. GSS 30-235/1.

³⁸ GSS 16-35, 36.

³⁹ GSS 29-148/1.

⁴⁰ GSS 51-173/1.

hanesi indirimi yapılmıştır.⁴¹ İndirim ahali marifetiyle mahallelere ve köylere paylaştırılmıştır. Paylaşımda şehirdeki mahallelerden toplam 71,5 avarız hanesi indirilmiştir. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden oluştuğu çeşitli şehirlere göre farklılık göstermektedir.⁴² Bu nedenle bir avarız hanesinin Gaziantep'te kaç gerçek haneye karşılık geldiğini bilemiyoruz. Avarız hanesinin fazla olması da o mahallenin nüfusunun fazla olması demektir. Avarız hane sayılarını gösteren ek 4'teki tablodan da anlaşılacağı üzere en fazla avarız hanesine sahip mahalleler, Ammu ve şhreküstü mahalleleridir. Bunları Ali Neccar, Kürtünciyan, Tarla-yı Atik ve İbn-i şeker mahalleleri izlemektedir. Nüfusu en az olan mahalleler ise diğer mahallelerden ayrılanlardır. Dönemin sonunda mahallelerin nüfusunun azaldığını görmekteyiz. Ancak Beğ ve Çukur mahallelerinin nüfusları aynı kalırken, Boyacı ve Kabasakal mahallelerinin nüfusları yarı yarıya azalmıştır.⁴³

Mahallelerin nüfusunu belirlememizde bir diğer unsur da 1697 yılında şehirdeki askerî sınıfın, yani avarız vergisinden muafların, mahalle ölçeğinde kaydedilmiş olmasıdır.⁴⁴ Buna göre şehrin en kalabalık mahallesi yine şhreküstü ve Ammu mahalleleridir. şhreküstü Mahallesinin nüfusunun fazla olmasının nedeni şeyh Fetullah külliyesi ve Mevlevihane gibi sosyal ve kültürel kurumlar ile şehrin önemli ticaret meydanlarından Arasa'ya yakın olmasıdır.⁴⁵ Ammu Mahallesi de, kaleye yakın olması, önemli medreselerin ve hanların burada olması ve şehrin ticaretinin merkezi niteliğindeki uzun çarşıya yakınlığı sebebiyle yoğun nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Bu iki mahalleyi İbn-i Eyüb, Ali Neccar, Kürtünciyan, Tarla-yı Atik ve İbn-i şeker mahalleleri izlemektedir. En az nüfusa sahip mahalleler ise, Beğ, Ehlicefa, şarkıyan, Senginakkaş, Hayık Zimmiyan ve Hacı Baba mahalleridir. Bu durumu destekleyen bir diğer kayıt da, 1689 yılına ait olan ve mahalle imamının başkanlığında her üç haneden bir nefer toplanmasını

⁴¹ GŞS 51-173/1 (Evâ'il-i Safer 1112/18-27 Temmuz 1700).

⁴² Avarız hanesi, beldenin zenginliğine, halkın şehirli, köylü, göçebe ve muhacir olup olmadığına, dükkân ev ve tarla miktarına ve nihayet zamanın ve vaziyetin icaplarına göre, vergi koymak ve dağıtmak üzere, birer vergi birliği halinde, teşkil edilen itibarî avarız haneleri içinde, 3, 5, 10 veya 15 hane olabilir. Ömer Lütfü Barkan, "Avarız", *İA*, C. II, Eskişehir 1997, s. 15; Bir avarız hanesinin gerçek kaç haneye tekabül ettiği bölgeden bölgeye değişmektedir. XVII. yüzyılda Kayacık kazası ve Saruhan sancağında avarız hanesi gerçekte 3 hanedir. Feridun Emecen, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *İÜ. TED*, S. 12, İstanbul 1982, s. 159-170; Lütfi Güçer'in tespit ettiği avarız haneleri, 1606'da Alâyi'de 3 gerçek hane bir avarız hanesi, 1643'te Konya, Niğe, Beyşehir ve Aksaray sancaklarında bir avarız hanesi 10 gerçek hane, 1709'da Karahisar-ı Sahip kazasında 4-5 gerçek hane bir avarız hanesidir. Lütfi Güçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 70-73; Avarız hane sayıları bir belde de zamanla azalma olmaktadır. Bu azalma sebeplerini B. Mc. Gowen, demografik değişmeler, halkın malî gücünün zayıflaması veya hane sayısının tespitinde vergi kıstaslarının değişmesinden mi meydana geldiğini tartışmaktadır. Bruce Mc. Gowen, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 1327-1331.

⁴³ Bkz. Ek 4.

⁴⁴ Bkz. Ek 3.

⁴⁵ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 73.

öngören kayıttır. Bu belgede de 38 neferle Şehreküstü, 36 neferle İbn-i Eyüb ve 34 neferle Ammu mahalleleri ilk sıraları oluşturmaktadır.⁴⁶

Gaziantep'te mahalleler bir birine bitişik evlerden meydana gelmiştir. Mahallelerin nüfusları bir hayli kalabalıktır. Merkezden uzaklaştıkça, sur dışına çıkmaya bağlı olarak mahallelerin hem ev sayısında hem de nüfusunda azalma görülmektedir.

III. Mahallede Dayanışma

Osmanlı şehrinde “mahalleli” olmak önemliydi. Bunun içindir ki mahkeme kayıtlarında öncelikle kişinin hangi mahalleden olduğu belirtilmiştir. Aynı mahalleli olan komşuların birbirlerine karşı birtakım görevleri vardır. Bunlar yazılı olmamasına karşılık günlük hayatta toplumun davranışlarını düzenleyen ve yaptırımını olan kurallardır. Örneklendirecek olursak, mahalleli komşularını bayramlarda ve hastalandıklarında ziyaret etmeli, düğün ve cenazelerinde bulunmalı, köyden gelen ürünlerin bir kısmını tadımlık olarak dağıtmalı, dükkân ve ev kiralamada yardımcı olmalıdır. Bütün bu olumlu etkileşimler bir mahalleli bilincini oluşturmaktadır.

Mahalleli olma gerekliliklerinden biri de, mahallede gerçekleşen gayrimenkul satışlarında, ilk önce bitişik komşuya, alıp almayacağını sorulması, şayet almayacağını beyan ederse başka birine satışın yapılmasıdır. Komşuya sorulmadan ev, arsa, bağ ve tarla gibi akarların bir yabancıya satılması halinde komşunun bu malları geri alma gibi bir hakkı vardı. Bu hakka şuf'a hakkı denmektedir. Şuf'a hakkı, satılan bir akarı, ona komşu veya ortak olan kimsenin öncelikle satın alabilme hakkıdır.⁴⁷ Bu hakkın kullanılmasının sebebi, mahalleye sürekli kalmak için gelebilecek bir yabancıнын muhtemel zararını önlemektir. Gayrimenkul satışlarında yukarıdaki kurala bağlı kalınarak, Ahmet Bey, Bostancı Mahallesiindeki evini bitişik komşusu Hüseyin Ağa'ya satmıştır.⁴⁸ Gayrimenkuller genellikle aynı mahalledeki bitişik komşulara satılmakla beraber bazen buna uyulmadığı da görülmektedir.⁴⁹ Örneğin Tarla-yı Atık Mahallesiinden Ali evini bitişik komşusu Hasan'a değil de komşusu olmayan Halil'e 75 esedî kuruşa satmıştır. Bu satışı öğrenen Hasan, şuf'a talebinde bulunmuştur. Şuf'a isteğini şahitlerle ispatlayan Hasan, evi 75 esedî kuruşa mahkeme aracılığı ile almıştır.⁵⁰ Bir diğer örnekte ise Kürtünciyan Mahallesiinden Ömer, komşusu Yusuf'un evini, Cuma Beşe'nin 48 kuruşa satın aldığı öğrenince şuf'a hakkını kullanarak, evin

⁴⁶ GŞS 37-80, 87 (Selh-i Rebî'ü'l-âhir 1100/20 Şubat 1689).

⁴⁷ Vehbe Zuhâyi, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994, s. 269-270; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu*, İstanbul 1968, C. VI, s. 131; Molla Husrev, *Gurer ve Diirer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980, s. 340.

⁴⁸ GŞS 26-37/3 (10 Safer 1072/5 Ekim 1661).

⁴⁹ Bu dönemde Gaziantep'te Gerçekleştirilen ev satışlarından sadece 3'ü bu kurala uymamıştır.

⁵⁰ GŞS 30-127/3 (12 Rebî'ü'l-evvel 1085/16 Haziran 1674).

yine aynı bedel ile kendisine satılmasını sağlamıştır.⁵¹ Bu örneklerde de görüleceği gibi bazıları iyi geçinemediği komşusuna evini satmak istemedikleri görülmektedir.

Gaziantep evlerinde, İslâm kültüründe aile hayatının mahremiyeti de göz önüne alınarak avlu duvarları yüksek yapılmıştır. Avlu, mekânlar arası bağlantıların sağlandığı ortak alanlardan biridir. Ev halkının yaşamında önemli bir yer işgal eder. Fakat Ammu Mahallesinden Hüsnîye ile Osman'da olduğu gibi bazı kimseler komşuları ile bir avluyu ortak kullanmaktadırlar.⁵² Avlu yan duvarları ise komşu duvarı veya sokağa bakan duvardır. Komşunun evi veya duvarına denk gelen bahçe duvarı mutlaka iki sıra duvar olarak yapılır. Her ev kendisine ait duvarını yapar. Kendi duvarının olduğunu belirtmek için bir pencere şeklinde duvar kalınlığı kadar derinlik bırakılır ve komşu evinin duvarının kalınlık sınırı belirlenmiş olur.⁵³ Bazen bu duvarları komşuların ortak kullandıklarını görüyoruz.⁵⁴ Bu kullanım sırasında anlaşmazlık çıktığında, anlaşmazlığı kendi aralarında çözemedikleri zaman mahkemeye müracaat ederek durumun keşfedilip olayın aydınlatılmasını sağlamışlardır. Bazen bir komşu diğer bir komşusunun kendisinin güneş ve rüzgârını keseceğini iddia ederek ev yapmasına mani olmaktadır.⁵⁵ Örneğin Tarla-yı Cedid Mahallesinden Hüseyin ev yapmak isteyen komşusu Ali'nin ev yapmasına, evine ve avlusuna güneş ve rüzgâr açısından bir engel teşkil edeceği için mani olmak istemiştir.⁵⁶ Fakat yapılan keşif sonucunda Ali'nin ev yapmasına izin verilmiştir. Gaziantep'te evler sıcak iklim nedeniyle dar sokaklar içerisinde birbirlerine bitişik bir düzen içinde inşa edilmiş, ancak evlerin birbirlerini görmeleri engellenmiştir. Komşu eve bakan cephelere pencere konulmayarak komşuluk ilişkilerine dikkat edilmiştir.

Mahalle sakinleri komşularını yaptıkları gayriahlâkî davranışları yüzünden çeşitli şekillerde ikaz etmişlerdir. Çünkü komşularının yaptıkları bu davranışların belli bir müddet sonra kendilerine de zararı dokunabileceğini düşünmüşler, uyarı çeşitleri geliştirmişlerdir. Uyarı biçimlerinden biri sözlü uyarıdır. Örneğin Sengitavil Mahallesinden Mustafa Çavuş, komşusu Hüseyin Beşe ve babası Mehmet Beşe'yi evlerine fahişe getirmemeleri için ikaz etmiştir.⁵⁷ Şehreküstü Mahallesinden Molla Kasım, komşusu Mustafa Bey'in Cuma günü gece yarısı diğer arkadaşlarıyla *şürb-i hamr* edip namahrem ile def ve tambur çalıp fisk halinde iken eziyetlerine tahammül edemeyip damına çıkararak sözlü olarak uyarmıştır.⁵⁸ Bir diğer uyarı biçimi ise mahallede genel ahlâka aykırı davranışta bulunan bazı kimselerin

⁵¹ GŞS 33-344/2 (19 Zî'l-ka'de 1089/ 2 Ocak 1679). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 34-125/3.

⁵² GŞS 33-127/1 (7 Şaban 1088/5 Ekim 1677). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 23-63/3; GŞS 33-63/3.

⁵³ Ali Atalar, *Osmanlı Dönemi Antepvleri*, İstanbul 2004, s. 57.

⁵⁴ GŞS 20-128/2; GŞS 26-138/1.

⁵⁵ Bu konuda fetvalar için bkz. Colm Imber, Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku, (çev. Murteza Bedir), İstanbul 2004, s. 243.

⁵⁶ GŞS 32-187/2 (15 Rebî'ü'l-evvel 1087/28 Mayıs 1676). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 30-130/1; GŞS 52-92/2.

⁵⁷ GŞS 30-184/1 (23 Safer 1084/9 Haziran 1673).

⁵⁸ GŞS 32-166/1 (8 Zî'l-hicce 1086/23 Şubat 1686).

kapılarına katran sürülmesidir. Böyle yapılmakla o kimselerin evi katranın rengi ile de alâkalı olarak “kara leke” ile lekelenmiş ve suçlama mahalledeki diğer insanlara duyurulmuş oluyordu.⁵⁹

IV. Mahallelinin Yükümlülükleri

Mahallede yaşayanlar bazı ortak yükümlülükleri yerine getirmekle sorumluydular. En başta tekâlîf-i örfiye ve avarız-ı divaniye⁶⁰ gelmektedir. Muaf⁶¹ olanların dışındakiler bu vergiyi vermekle mükellefti. Bu vergilerin tarhında avarız hanesi denilen ölçü birimleri esas olmakla beraber, söz konusu vergilerin tahsilinde mahalleler dikkate alınmaktadır. Benzer şekilde şehirlerin ortak ihtiyacın karşılanması, askeri birlikler için yapılan harcamalar ve benzeri ortak mükellefiyetlerin mahalleler arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Fakat bu dönemde Gaziantep’te avarız vergilerinin mahallelere dağıtımında haksızlık yapılması üzerine mahalleler kendi vekillerini seçerek vergilerin usulüne göre dağıtılmalarını sağlamışlardır.

Bu verginin karşılanması için her mahallede avarız vakıfları kurulmuştur.⁶² Bu vakıflar, mahalle halkının katkılarıyla kurulmuş ve çeşitli vesilelerle yapılan bağışlarla zenginleştirilmiştir. Örneğin, Kanalcı Mahallesinden Mehmet 20 kuruş,⁶³ Zincirlikuyu Mahallesinden el-hâc Arab 50 kuruş,⁶⁴ Tarlayı Atık Mahallesinden Ayşe Hatun 50 kuruş,⁶⁵ Şehreküstü Mahallesinden el-hâc Ümmühatun 20 kuruş,⁶⁶ mahallelerinin avarız vakıflarına bağışta bulunmuşlar ve bu paraların faiz ile işletilerek gelirlerinin mahalle avarızı için kullanılmasını istemişlerdir. Tarla-yı Atık

⁵⁹ GŞS 32-110/1 (Evâ’il-i Ramazân 1086/28 Kasım 1675). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 24-93/1.

⁶⁰ Avarız veya avarız-ı divaniye, Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat’ın ilânı tarihine kadar, fevkalâde hallerde ve bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe verilen isimdir. Barkan, “Avarız”, s. 13.

⁶¹ Avarızdan vergisinden muaf ve belirli bir hizmetle yükümlü olanlar; derbendcilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik, resmi görevliler, kadı, nâib, sipahi, muhassıl, müderris, din adamları, imam, hatip, müezzin, zaviyedâr, şeyh, seyyid, bedeni sakat ve düşkün olanlar, körlük, delilik ve ihtiyarlıktır. Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 108. Ayrıca bu dönemde Gaziantep’te avarız vergisinden muaflar için bkz. Ek 3.

⁶² Avarız vakıfları, köy, mahalle ya da esnaf kuruluşlarının kendi içlerinden iş, güç ve kazançtan aciz olanların ihtiyaçlarının karşılanması, ölen fakirlerin cenaze masraflarının karşılanması, fakir kız ve erkeklerin evlendirilmesi, borcunu ödemeyenlere yardım edilmesi yol, kaldırım, su kuyuları ve çeşmelerin tamiri veya bakımı, bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlüğü çektikleri avarız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlara sarf edilmek üzere kurulmuş olan para vakıflarıdır. Nazif Öztürk, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 85–86; Barkan, “Avarız”, C. II, s. 18; Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109. İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, İstanbul 1996, s. 69–78; Jon E. Mandaville, “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, (çev: Fethi Gedikli), *Türkiye Günlüğü*, S. 51, Yaz 1998, s. 129–143.

⁶³ GŞS 25-28/2 (Evâ’il-i Zî’l-ka’de 1067/11-20 Ağustos 1657).

⁶⁴ GŞS 30–139/1 (Evâ’il-i Rebî’ü’l-âhir 1085/5–15 Temmuz 1674).

⁶⁵ GŞS 39-165/1 (Evâ’il-i Cemâziye’l-evvel 1101/10-19 Şubat 1690).

⁶⁶ GŞS 40-15/1 (Evâ’il-i Receb 1108/23-31 Ocak 1697).

Mahallesinden Kaya Bey (30 kuruş⁶⁷) ile Kanalıcı Mahallesinden Yakup (10 kuruş⁶⁸) ise kendi evlerinden avarız alınmamak şartı ile mahallelerinin avarız vakıflarına bağışta bulunmuşlardır.

Mahallelerde kurulan avarız vakıflarının yöneticileri mahalleli tarafından seçilir ve yine mahalleli tarafından mahkemede tescil ettirilirdi. Örneğin Kayser Mahallesi sakinleri, mahkemeye gelerek, mahallenin avarız vakfına mütevellî olarak, Molla Ebu Derda'yı seçtiklerini belirterek atanmasını sağlamışlardır.⁶⁹ Bu vakıflar mahalleli marifetiyle teftiş edilmiştir.⁷⁰ Mahalle ahalisi ihtiyacı olan nakit parayı mahalle avarız vakıflarından “*rehin-i kavli ve kefil-i mali*” ile faiz karşılığında almaktaydılar. Fakat faizin İslâm dinince alıp verilmesi yasaklandığı için *hile-i şer'ıye* yoluna gidilmiştir. Bunun nasıl yapıldığını İbn-i Şeker Mahallesi avarız para vakfından borç para alan Hüseyin'in davasında görüyoruz.⁷¹ Vakfın mütevellisi İbrahim, vakfin nasıl para verdiğini şöyle ifade etmektedir: “*el-hâc Hüseyin'in zimmetinde 24,5 kuruş olmağla bundan akdem meblağ-ı mezburu tevliyetim hasebiyle onu onbir buçuk hesabı üzre mezbur el-hâc Hüseyin'e kadr (değer, miktar) ve kıymeti beynimizde ma'lum dülbendi bey' ve teslim edüb iltizam-ı ribh eyledikten sonra mezbur el-hâc Hüseyin'in zimmetinde hesab-ı mezkûrdan 28 kuruş ile 1 rub kuruş deyni zahir olmuştur.*” bu davada da görüldüğü gibi haramdan kaçınılmak için genellikle müracaat edilen bu “*muâmele-i şer'ıye*” yolu, tamamen şekli bir takım hukukî hilelerden ibaret olmasına rağmen bu usul sayesinde, gerçekte haram olan faiz, araya sokuşturulan bir alım-satım veya hibe ve devir muamelesi ile meşruiyet kazanmıştır.⁷²

Bazı kimseler avarız vakfından aldıkları paraları ödemededen ölmüşler ve bunun üzerine avarız vakfı mütevellisi olan kişi şahitlerle bu durumu ispatlayarak varislerinden almışır.⁷³

Mahalle sakinlerinin, bir diğer sorumlulukları da hukukun uygulanmasında önemli bir rol üstlenmeleridir. Bu önemin mahkeme kayıtlarına ilk yansıyan biçimi, suçlanan davalının lehinde veya aleyhinde şahitlik yapmak şeklinde ortaya

⁶⁷ GŞS 30–238/2 (27 Rebî'ü'l-âhir 1084/11 Ağustos 1673).

⁶⁸ GŞS 34–157/1 (Evâ'il-i Safer 1092/20 şubat–2 Mart 1681).

⁶⁹ GŞS 32–10/3 (30 Muharrem 1086/26 Nisan 1675). Diğer tayin örnekleri için Bkz. GŞS 30–76/3; GŞS 30–118/1; GŞS 30–174/4; GŞS 33–339/4; GŞS 33–344/5; GŞS 34–57/2; GŞS 34–227/4.

⁷⁰ GŞS 40–59, 60, 61, 62, 220.

⁷¹ GŞS 33–328/2 (Evâ'il-i şevval 1089/16–26 Kasım 1678).

⁷² Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Osmanlıda Din ve Devlet İlişkileri*, (haz. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 32.

⁷³ Tövbe Mahallesinden Halil avarız vakfından aldığı 36 kuruşu ödemededen ölmüştür. Vakıf mütevellisi olan el-hâc Mustafa şahitlerle borcun ödenmediğini ispat ederek Halil'in çocuklarının vasisine ödenmesi için tembih ettirmiştir. GŞS 30–166/1 (Evâ'il-i Muharrem 1085/7–17 Nisan 1674). Diğer örnekler için bkz. GŞS 32–85/3; GŞS 32–93/3; GŞS 34–111/3; GŞS 34–144/2.

çıkılmaktadır. Mahallesinde iyi ya da kötü olarak tanınıyor olmak kişinin suçlu veya masum olduğunun kanıtlanmasında çok önemlidir.⁷⁴

Mahalleli, komşuları hakkında yapılacak herhangi bir şikâyetle de komşularının hûsn-ü halleri ile sû-i halleri hakkında da mahkemeye bilgi vermektedir. Mahallelinin kişiler hakkında bildirdiği görüş, özellikle ortada kanıt olmadığı durumlarda daha etkindir. Bu gibi durumlarda komşular arasında iyi bir intiba bırakmış olan kişi rahatlıkla suçsuz ilan edilmektedir. Aksi takdirde mahkemenin kararı olumsuz olacaktır.

Bireysel olarak kişi veya kişilerin mağdur sıfatıyla dava açıp, haklarında çıkarılan dedikoduları temizlemek için mahkeme aracılığı ile durumlarını, mahalleli vasıtası ile aklamak ve bu suretle ehl-i örfün kendilerini rencide etmelerinden kurtulmak istemeleri görülmüştür. Bunlar *eşinin genç birisi ile ilişkisi olduğu iddiası*,⁷⁵ *kızı ve eşi hakkında çıkarılan uygunsuz ilişkiler*,⁷⁶ *haklarında sû-i hali vardır diye ehl-i örfü gammazlık edilen kadınlar*,⁷⁷ *cariyesi eceli ile ölen kişi için, hiyânet kastıyla öldürdü diye gammazlık*,⁷⁸ *kocasını eceli ile ölen kadının, kocasını öldürdüğünün iddia edilmesi*,⁷⁹ *baldızının bekâretini izale ettiğine dair gammazlık*,⁸⁰ şeklinde sıralanabilir. Mahalle halkı, yakından tanıdıkları komşuları için bu tür iddialar gündeme getirildiğinde; bu kişilerin kendi hallerinde olduklarını bu ana gelinceye kadar sû-i hallerini görmediklerini, dindar ve salih olduklarını belirtmek suretiyle onlara destek olmaktadır. Bir başka deyişle ceza almasını engellemektedir.

Bireysel olarak kişi veya kişilerin mağdur sıfatıyla dava açıp, şikâyetçi olmalarının yanı sıra sû-i hâl ile ilgili olarak, başta şehir subaşı olmak üzere, sancak mütesellimi, mahalle kethüdalı, yiğitbaşı gibi diğer görevlilerin de davacı oldukları görülmektedir. Mütesellim ve subaşı tarafından şikâyet edilen veya duyum alınan kişiler hakkında da mahallelerinde nasıl tanındıkları ve gerçekten şikâyetlerin doğru olup olmadığı mahkeme aracılığı ile öğrenilmektedir. Bunlar hakkında isnat edilen suçlar; *kadınların evlerine gece ve gündüz namahrem girip çıkması*, *fitne ve fesattan hâli olmamak*,⁸¹ *kendi menzilinde ve ahar yerde namahremle meclis kurup namahremle zevciyet muamelesi gibi muamele etme*,⁸²

⁷⁴ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001, s.202; Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair" *Toplum ve Bilim* 83, Kış 1999/2000, s. 99.

⁷⁵ GSS 21-179/1.

⁷⁶ GSS 21-159/3.

⁷⁷ GSS 25-114/3; GSS 25-140/5.

⁷⁸ GSS 29-97/2.

⁷⁹ GSS 30-28/1.

⁸⁰ GSS 30-130/3.

⁸¹ GSS 22-123/1; GSS 26-117/1; GSS 26-140/3.

⁸² GSS 27-93/2.

*levend taifesi ile konuşup şürb-i hamr etmesi,*⁸³ *şâki olmaları,*⁸⁴ *şaki ve katiü 't-tarik,*⁸⁵ *kadınlara fi 'il-i şen 'i kastıyla saldırma,*⁸⁶ dır. Bu kişiler hakkında mahalle ahali sî-i hallerini bildirirken, subaşı tarafından eşkıya ve hırsız diye suçlanan Kürtünciyan Mahallesinde sakin olan Mehmet'i, mahallelisi “*kendi halinde dindar ve müstakim âdem olub bu ana gelinceye değin sî-i halinden haberdar olmadık*” diyerek hûsn-ü halini bildirmişlerdir.⁸⁷

Bazen mahallede bazı evlere hıyanet,⁸⁸ zina kastı⁸⁹ ve hırsızlık⁹⁰ için girildiği de görölmektedir. Daha ziyade yalnız yaşayan veya kocası o anda evde bulunmayan kadınların başlarına gelen bu durumlardan ancak bağırarak komşularının yardıma gelmesini sağlamak suretiyle kurtulabildikleri görölmüştür

Bu durumda evine girilen kadınlar ile evlere giren erkeklerin keyfiyetleri yine mahalle ahalisinden sorulmaktadır. Evlerine girilen kimselerin eşleri için genellikle “*ehl-i ırz, mestur ve müstakim hatunlar*” ifadesi kullanılırken eve giren erkekler için “*şerir ve şakik kimse (eşkıya)*” denilmektedir. Bunlar çoğunlukla mahallede sevilmeyen insanlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Mahallelinin ortak yükümlülüklerinden bir diğeri de, faili meçhul cinayet ve yaralamaların faillerini bulmak, bulamadıkları takdirde bu kişilerin diyetini ödemek sorumluluğudur. Katili bilinmeyen bir ceset mahallede bulunursa, mahalleli bu cesedin vasisine diyet ödemek zorundaydı. İslâm hukukunda kasâme olarak adlandırılan bu uygulama, getirdiği sorumluluk nedeniyle caydırıcı bir rol taşımakta, halkın bu gibi işlere tevessül edebilecek eğilimdeki kişilere karşı dikkatli olmasını ve çevrede barınmalarına mani olmasını sağlamaktır. Hatta I. Selim Kânûnnâmesine göre, mahallede işlenen bir cinayetin faili mahalle tarafından bulunmadığı ve saklandığı için bütün mahalle cezalandırılır.⁹¹

Faili meçhul cinayet olaylarında cesedin bulunduğu yer, sorumluluğun kime ait olduğunun da belirleyicisidir. Bir kişinin mülkünde bulunmuşsa o kişi diyet ödemek zorundadır. Şehir ya da köy mahallesindeki açık bir alanda bulunmuşsa bu durumda oranın halkı sorumludur. Maktulün en yakın akrabası cesedin bulunduğu bölgede yaşayanlar arasında toplu yemini (kasâme⁹²) yapacak olan elli kişiyi

⁸³ GŞS 25-132/2.

⁸⁴ GŞS 29-114/1; GŞS 43-36/1.

⁸⁵ GŞS 36-195/4.

⁸⁶ GŞS 36-184/3.

⁸⁷ GŞS 27-77/2 (Evâsıt-ı Şaban 1076/15-24 Şubat 1666).

⁸⁸ GŞS 32-68/2 (Evâhır-i Cemâziye'l-evvel 1086/13-23 Ağustos 1675).

⁸⁹ GŞS 32-185/2 (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1087/24 Mayıs 2 Haziran 1676). Bir diğerk örnek için bkz. GŞS 43-148/1; GŞS 47-230/1.

⁹⁰ GŞS 33-278/; GŞS 33-335/1; GŞS 35-33/2.

⁹¹ Selami Pulaha, Yaşar Yücel, *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara 1988, s. 18.

⁹² Kasâme; bedeninde yara, darbe veya boğulma eseri olan veyahut kulağından ve gözlerinden kan çıkmış olan bir ölü veya o ölüünün bedeninin çoğu bir mahallede bulunursa veya başı ile beraber yarısı

belirler. O bölge halkı kısastan kurtulur ve ölenin diyetini mirasçılara eşit olarak öderler. Eğer o mahallede elli kişi yoksa yemin elliye buluncaya kadar tekrar edilir. Yeminden kimse çekinmez, buna rağmen birisi yemin etmek istemezse, mirasçılarının isteğine bırakılır. Mirasçılar kısas istiyorlarsa, bu kimse yemin edinceye kadar hapsedilir. Şayet mirasçılar diyet istiyorlarsa bu kimse bütün diyeti ödemek mecburiyetindedir. Örneğin, Tarla-yı Cedid Mahallesinden el-hâc Ömer'in küçük kızı Kerime, Kur'an öğrenmek için Nefise Hatun'un evine gitmektedir. Nefise Hatun ekmek alması için Kerime'yi fırına göndermiş fakat küçük Kerime bir daha dönmemiştir. Dokuz gün sonra Helvacı Pazarı altında kimsenin mülk ve tasarrufunda olmayan Tuz Hanı adıyla anılan mağaranın kapısı önünde ana yolda başı ve omuz başından iki kolu kesilmiş, diğer azaları mevcut şekilde bulunmuştur. Küçük Kerime'nin vârisleri o mahalle halkından diyet talep etmişlerdir. Mahkemeye çağrılan elli kişi⁹³ öldürmediklerine ve öldüreni bilmediklerine dair yemin edince, Kerime'nin vârislerine diyet ödemeleri için hüküm verilmiştir.⁹⁴ Katilin bulunamadığı bu gibi hallerde, dem-ü diyet'i (cinayete tekabül eden ve maktulün akrabalarına ödenmesi gereken kan bedeli) ödemek için tüm mahalle halkı toplu olarak sorumlu tutulurdu.

Ebu Hanife ile İmameyn arasında kasâme'den ötürü kimlerin diyet ödeyecekleri hakkında ayrılık vardır. Ebu Hanife mahalledeki evlerin sahiplerinin diyeti ödemeleri gerektiğini söylerken, İmameyn suç işlendiği sırada bu evlerde oturanların bunu ödemek mecburiyetinde olduğu fikrindedir. Osmanlı Devleti'nde bu hususla ilgili olarak Rebî'ü'l-evvel 957/Mart-Nisan 1550 tarihinde Şeyhülislâm

bulunursa ve katili bilinmezse ve velisi de, mahalle halkının hepsi veya bazısı üzerine kasten veya hata en öldürme iddia ederse, delili de bulunamazsa, zikredilen maktul, o mahalle halkından elli erkeğe "Allah'a yemin ederim ki onu ben öldürmedim, onun kim tarafından öldürüldüğünü de bilmiyorum" şeklinde yemin ettirilmesidir. Molla Husrev, *Gurer*, C. III. s.144-154; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. VIII, s. 81-93; Bilmen, *Kamus*, C.III, s.156-172; Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Kasâme", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 789-794.

⁹³ *Sengihoşkadem Mahallesinden, Mustafa Beşe b. Mahmut, Hasan b. Ali Kaya, Ali b. Abdülkadir, Ömer b. Abdülkadir, el-hâc Ahmet b. Mirza, Cuma b. Ahmet, Osman b. Mustafa, el-hâc Mehmet b. el-hâc Hüseyin, el-hâc Ömer b. el-hâc Mehmet, el-hâc Mehmet b. Hüseyin, Molla İbrahim b. Abdülgani, es-Seyyid Tanrıverdi b. es-Seyyid Ebulcehri, el-hâc İsmail b. Mehmet, Molla Ömer b. Osman, Molla Osman b. Ömer, Ebu Bekir b. Ahmet, el-hâc Osman b. el-hâc Mustafa, el-hâc Yahya b. Abdülbaki, Ali b. Ahmet, el-hâc Hüseyin b. Ali, Ali Beşe b. Ahmet, el-hâc Zeynelabidin b. el-hâc Hüseyin, Ahmet Beşe b. Musa, el-hâc Hüseyin b. Ali, el-hâc Osman b. el-hâc Ebu Bekir, el-hâc Ömer b. el-hâc Ali, el-hâc Ramazan b. Mehmet Ali, el-hâc Hüseyin b. Musa, Mustafa b. Mehmet, Mehmet b. Mehmet, Hüseyin b. Hasan, Mehmet b. Ali ve zimmî Hıdır v. Karagöz. Tarla-yı Cedid Mahallesinden, el-hâc Mehmet b. el-hâc Receb, Veli b. Bayram, Ali b. Mehmet, Zeynelabidin b. Ahmet, el-hâc Mehmet b. Kasım, Hüseyin b. Osman, el-hâc İbrahim b. Abdurrahman, el-hâc Yusuf b. Mehmet Ali, Hüseyin b. Ahmet, el-hâc Mehmet b. el-hâc Ebu Bekir, Mustafa b. Osman, İbn Kör Mahallesinden, Molla Halil b. Osman, Mehmet b. el-hâc Pirlî, Mustafa b. Mehmet, Ahmet b. Mehmet, el-hâc Hüseyin b. Osman, İbrahim b. Mehmet.*

⁹⁴ GŞS 33-243/1 (29 Rebî'ü'l-âhir 1089/20 Haziran 1678).

Ebussuud Efendi'nin arzı üzerine bir ferman çıkarılmış ve bütün kadılardan İmameyn'in fikrine göre hükmetmeleri istenmiştir.⁹⁵

Faili belli olan cinayetler, yaralamalar ve kaza sonucunda yaralama ve ölümlerde, bu kişiler kendileri veya vekilleri mahkemeye gelerek “*Mahalle-i merkume ahalisinden dava ve niza'ım yoktur*”, “*Dem ve diyetime müteallik mahalle-i merkume ahalisinden dava ve niza'ım yoktur*” diye kayıt ettirmektedir.⁹⁶ Örneğin Hayık Zimmiyan Mahallesinden Ali Bey kız kardeşi şerife'yi fahişe olduğu için öldürmüştür. Ali Bey mahkemede kız kardeşini kendisinin öldürdüğünü ve mahalle ahalisinden ve bir başka kişiden dava niza'ının olmadığını belirtmiştir.⁹⁷ Ammu Mahallesinde sara hastası olan zimmî Karagöz'ü sara nöbeti tutup evindeki kuyuya düşüp ölmesi üzerine, oğulları Manük ve Ayved mahkemeye gelerek babalarının ölümünden dolayı mahalle ahalisinden dava ve niza'larının olmadığını kaydettirmişlerdir.⁹⁸ Bir diğer faili belli öldürme olayı ise Tövbe Mahallesinden esseyid Mehmet Çelebi'nin oğlu Ali'nin öldürölme olayıdır.⁹⁹ Ali üç gün önce Kozanlı Mahallesinden seyyid Ahmet tarafından harp aleti ile vurularak öldürölümüştür. Esseyid Mehmet Çelebi mahkemede Kozanlı Mahallesi ve Kurb-i Kozanlı ahalisinden bazı kişiler huzurunda “*oğlum maktul Ali'nin kâtili seyyid Ahmet'tir. Mersum seyyid Ahmet'ten gayri mahalle-i merkume ve kurbu ahalilerinden dava ve niza'ım yoktur*” diyerek kayıt ettirmiştir.

V. Mahallede Huzur ve Güvenlik

Osmanlı Devleti, mahallenin huzur ve güvenliğinin teminini yine mahalleliye vermiştir. Osmanlı hukukuna göre mahallede meydana gelen faili meçhul olaylardan mahalleli sorumluydu. Mahalle ahalisi dolayısıyla mahallelerinde olan bir olayı aydınlığa çıkarmak ve şayet olayın faili tespit edilemezse, zararı karşılamak durumundaydı. (Yukarda geçmişti) Bundan dolayı, mahalleli, mütesellim, subaşi ve diğer ehl-i örf taifesinin itham ve takibine uğramamak, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için, aralarına karışmış, iyilik ve doğrulukla tanınmayan, kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan kişileri mahallelerinden çıkartma hakkına sahiptiler.¹⁰⁰

Mahalleli, yaşadığı ortamın huzurlu olmasına özen göstererek, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunanları, sosyal düzeni bozacak şekilde davranış

⁹⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III. S. I, İstanbul 1946, s.380–381.

⁹⁶ Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 20-111/1; GŞS 20-39/1; GŞS 21-265/1; GŞS 22-155/2; GŞS 30-60/2; GŞS 32-15/4; GŞS 32-153/1; GŞS 32-357/2.

⁹⁷ GŞS 22-164/1 (13 Cemâziye'l-âhir 1062/22 Mayıs 1652).

⁹⁸ GŞS 22-83/1 (Şevval 1062/5 Eylül 1652).

⁹⁹ GŞS 30-162/1 (1 Ramazân 1085/29 Kasım 1674).

¹⁰⁰ Ergenç, “Mahalle”, s. 75; Mahalleden ihraç ile ilgili geniş bilgi için bkz. Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Kayseri 2005. s. 155–173.

içerisinde olanları, kendilerine tanınan ihraç hakkını kullanarak ihraç kararı almakta ve mahkemede bu kararı onaylatmaktadır. Mahallelinin ihracını istedikleri kişi veya kişilere isnat ettiği suçlamalar şunlardır: *tehâşisi olmayub namahrem olan kimseler ile fi'li şeni' ile meşhur,*¹⁰¹ *şürb-i hamr idüb herbâr eşkıya ile eyleyüb menziline namahrem götürüb fisk-ı fücür ile meşhur olmağın,*¹⁰² *ehl-i örf yanına varub Müslümanları ğayr-ı hâk gammaz idüb takride sebep olmağla,*¹⁰³ *kendü halleriyle meşgul olmayub şirret ve fesâdlarından maada dâima namahreme bürüz ve ülfet ile tehâşileri yoktur,*¹⁰⁴ *namahrem ile mu'aşereti adet-i ma'lum olmağın,*¹⁰⁵ *târik-i salât, kuşbâz ve yaramaz kimse olub dâima fitne ve fesâd hali değildir,*¹⁰⁶ *Sekerâtle (sarhoşluk) meşhur olub hevasına tabi kimseler ile mahallemizdekimsenin oğluna ulaşub fi'li şeni' kastıyla menziline basması,*¹⁰⁷ *hilaf-ı meşru evza' ile mütehemmin olmağın,*¹⁰⁸ *gidi ve deyyus,*¹⁰⁹ *fisk için cemiyet idüb ahara vasıtalık ile meşhur olmağın,*¹¹⁰ *Müslümanların mallarını sırka edüb ve nice ehl-i ırz Müslümanların ehl-i 'iyâleine ulaşub. vb.*¹¹¹ Bu suçlarla suçlanan erkek veya kadınların mahalleden ihraç edilmelerini, diğer bir mahalleye gitmelerini istemektedirler. Şayet bu suçladıkları şahıslar mahallelerinde sakin olurlar ise; *"Ef'al ve akvalinden bize vesair civarında olan müslimin müteazzi ve müteşekki olduğu ecilden, halinden razı değiliz, asla rıza ve şâkir üzere değiliz, fesadlarından emin değiliz, mutazarrır ve müteazzi olmalarıyla, cümlemiz evza' ve edvarından (etvar) rıza ve şâkir değiliz, mahalle-i mezburede sakin olursa ba'de'l-yeym hukkâm tarafından mutazarrır oluruz, cümlemiz mutazarrır olmamız mukarrerdir, mezburlar mahalle-i mezburede olursa bizler rencide hali olmazız, şerrinden emin değiliz"* diyerek rahatsızlıklarını belirtmektedirler.

Mahallelinin isteği üzerine verilen ihraç kararlarında mahkemeye başvuru genellikle mahalle imamının önderliğinde mahallenin önde gelenlerinden oluşan geniş bir grup tarafından yapılmaktadır. Örneğin Şehreküstü Mahallesinden Hüseyin, Hasan, Allahverdi, Osman, Ali, el-hâc Mustafa ve sairiden oluşan mahalleli mahkemede, Hasan ve eşi Ayşe'yi şöyle suçlamaktadır: *"Hasan gidi ve deyyus olmağla zevcesi Aişe fahişe olub kendi dahi fuşşuna icabet ile muâşeretine muttali' olmağın herbâr hâkim kendileri ahz idüb ve bizi dahi eziyetten hali değildir. Mezburlar mahalle-i mezburede sakin olduklarını istemeyiz sual olunub mahalle-i mezbureden ihracına tembih olunması matlubumuzdur"* demişler. Hasan da, mahalle ahalisinin eşi ve kendisi hakkındaki suçlamasını kabul etmiş, sonuçta

¹⁰¹ GSS 31-9/1, GSS 32-3/1.

¹⁰² GSS 33-252/1.

¹⁰³ GSS 33-63/1; GSS 47-125/2.

¹⁰⁴ GSS 30-68/2; GSS 47-183/3.

¹⁰⁵ GSS 26-66/1; GSS 33-102/4; GSS 39-76/2.

¹⁰⁶ GSS 34-100/2; GSS 33-34/1.

¹⁰⁷ GSS 34-89/2.

¹⁰⁸ GSS 29-138/3.

¹⁰⁹ GSS 33-308/1.

¹¹⁰ GSS 33-122/1.

¹¹¹ GSS 33-284/2.

mahallelinin isteği doğrultusunda Hasan ve zevcesi Ayşe'nin mahalleden ihracına tembih edilmiştir.¹¹² Bu olayda Hasan ve eşi Ayşe gayriahlâkî davranışta bulunmuş ve hâkim huzuruna defalarca çıkarılmıştır. Mahalleden ihraçla ilgili bir diğer örnek ise Kale Mahallesinde kuşbazlık eden İsmail isimli gence aittir. Mahalleden Usameddin, el-hâc Mehmet, Ahmet, el-hâc Abbas, Mürsel Beşe, Seyyid Ebubekir, İbrahim Beşe, Mehmet, Mehmet Beşe, Hanefi, Ebubekir, el-hâc Ebubekir vs. mahkemede İsmail'in kendi halinde olmadığını, kuşbazlık edip daima evinin damında kuş uçurduğundan, etrafındaki komşularının bundan dolayı zarar gördüğünü, birkaç defa kale dizdarı uyardıysa da kuşbazlığı bırakmadığından rızalarının olmadığını beyan etmişler. Ayrıca İsmail'in kale neferi olmadığından ihraç olunması da istenilerek sû-i halini bildirilip kaleden ihracı için dizdara tembih edilmiştir.¹¹³

Mahalleli gayr-i meşru işlerle uğraşanları mahkemeye şikâyet etmelerinin yanı sıra bazen de güvenlik görevlilerine bildirmektedir. Güvenlikten sorumlu görevliler haklarında şikâyet bulunan şahısları mahkemeye çıkartmaktadır. Davalı olan kişinin ne ile suçlandığı belirtilerek keyfiyetinin mahalle ahalisinden sorulması istenir, mahalle ahalisi de genellikle davalının sû-i hâline şahitlik yapar ve aynı zamanda mahkemeden bu suçuna karşılıklı ihraç talebinde bulunurlardı. Örneğin mütesellim vekili Mehmet Bey, haklarında duyum aldığı Abdülkadir ve kız kardeşi Fatma'yı ve arkadaşları olan Askalan ve Fatma'yı mahkemeye çıkartarak şu suçları isnat etmiştir: “*Abdülkadir ve kardeşi Fatma'nın namahrem ile Ammu Mahallesindeki evlerinde fisk için cemiyet ettiklerini, başkalarına vasıtalık ile meşhur olduklarını, kendilerine namahrem olan Askalan ve diğer Fatma'yı burada bulunmayan Mehmet ile adı geçen evlerine davet edip cümleleri birbirleriyle muaşeret olmuşlardır. Mezburlardan sual olsun dedik de*”. Abdülkadir ile kardeşi suçlamayı kabul etmez iken Askalan ve Fatma haklarındaki suçlamayı kabul etmektedirler. Ammu Mahallesinin ahalisinin ileri gelenleri mahkemede “*Abdülkadir ve kız kardeşi Fatma daima haremleri dâhilinde namahrem ile fucur için cemiyet ve ahara dahi vasıtalık idüb her biri fahişeliği ile meşhur olmağla bundan akdem töhmeti merkum ile muahhez olmuşlar*” diye her bir sû-i hallerinden haber verdikten sonra ahalinin isteği ile Abdülkadir ve Fatma'nın mahalleden ihraçlarına karar verilmiştir.¹¹⁴

Mahalle adına şikâyetler çoğu kez bir kısım mahalleli tarafından dile getirilirken bazen tek bir kişi mahkemeye müracaatla mahallede istenmeyen şahıs veya şahıslardan davacı olarak keyfiyetlerinin mahalle ahalisinden sorulup mahalleden ihraç edilmelerini istemektedir. Bu duruma örnek ise şehreküstü Mahallesinden el-hâc Mustafa Efendinin aynı mahalleden Mehmet ve Abdullah hakkında şikâyette bulunmasıdır. “*Mezburan Mehmet ve Abdullah kendi hallerinde*

¹¹² GŞS 33-308/1 (13 şaban 1089/30 Eylül 1678). Bu konuda bir diğer örnek için bkz. GŞS 33-102/4.

¹¹³ GŞS 33-341/4 (Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1089/23-31 Aralık 1678).

¹¹⁴ GŞS 33 122/1 (6 şaban 1088/4 Ekim 1677).

olmayub daima hâkim-i örf kapısında nice ehl-i ı'rz müslümünü gammad takzif ve vasıtalık idüb töhmet-i sırka ile mütehemim olmağla mahalle-i mezbura ahalisi Mehmet ve Abdullah'tan mütazarrır ve müte'ezzi olmalarıyla keyfiyet-i halleri ı'rz müsliminden istihbar olunub mahalle-i mezburdan ihraçlarına tembih olunmak matlubumdur” dedik de, u'dul-i müsliminden imam Mustafa Çelebi, İbrahim, Mehmet, el-hâc Mehmet, Ahmet, Mirza Ali, el-hâc Ömer, el-hâc Hüseyin, Ali, Osman, Ebu Bekir, Hacı Hüseyin mahkemede hazır bulunup her biri mezburların sû-i hallerini bildirmeleriyle mahalleden ihraçları için tembih edilmiştir.¹¹⁵

Mahallede genel ahlâka aykırı davranışta bulunanlarla ilgili bir diğer uygulama da bazı kimselerin kapılarına katran sürülmesidir. Böyle yapılmakla o kimselerin evi katranın rengi ile de alâkalı olarak “*kara leke*” ile lekelenmiş ve suçlama mahalledeki diğer insanlara duyurulmuş oluyordu. (Yukarda geçmişti) Bu durumda olan mahalle sakinlerini subaşı mahkemeye ihzar ederek bu kişilerin ve eşlerinin durumlarının mahalleliden sorulmasını isteyip, bu kişilerin sû-i halini bildirerek mahalleden ihraçlarını istemektedir. Mütesellim Hasan Ağa'nın mübaşiri Murat Bey Ammu Mahallesinden Zeliha adlı kadını mahkemeye getirerek ahvalinin sakin olduğu mahalle ahalisinden sorulmasını istemiştir. Mahalle ahalisi Zeliha'nın kocası karısının zabtına kadir olamadığından avlu kapısına katran sürüldüğünü, birkaç defa ehl-i örf taifesinin ahz eylediğini, namahremden kaçınmadığı gibi evine namahrem dâhil olur diyerek her biri Zeliha'nın sû-i halini haber vererek Zeliha'nın mahalleden ihracını istemişlerdir. Mahkeme ise mahallelinin isteği üzerine ihraç kararını onaylamıştır.¹¹⁶

Mahalleden ihraç edilen bu kimseler bir başka mahalleye gitmektedirler. Fakat çıkarıldıkları mahalleye gelmek isteyenler de olmaktadır. Mahalleli bu kimselerin tekrar mahallelerine gelmek istediklerinde “*mahallemize gelirlerse cümlemiz perişan oluruz*” diyerek haklı olarak almak istememektedirler. Çünkü bu kimseler *ıslâh-ı nefis* olmamışlardır. Bu tür kimselerin mahallede olan evleri satılarak başka kazaya sürülmeleri tembih edilmektedir.¹¹⁷ Burada gözetilen husus, her şeyden önce kamu düzenini bozmaya yönelik eylemlerin önünün alınmasıdır.

Osmanlı Mahallesi, hem asayiş bakımından, hem de sosyal hayat açısından kolektif bir anlayışa dayanır. Mahalleli, müteselsil (zincirleme) olarak birbirine kefildir. Bunun bir sonucu olarak da sosyal kontrol mekanizması gelişmiştir.¹¹⁸ Örneğin eşkıya müfettişi Mahmut Paşa, Antep kadısı ve diğer yöneticilere hitaben gönderdiği buyrultusunda, Antep'e İbrahim Ağa'yı gönderdiğini, mahallelerde

¹¹⁵ GŞS 47-125/2 (24 Rebî'ü'l-âhir 1109/ 9 Kasım 1697). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 33-63/1.

¹¹⁶ GŞS 29-138/3 (Evâhir-i Receb 1087/29 Eylül-8 Ekim 1676). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 32-110/1.

¹¹⁷ GŞS 21-264/3.

¹¹⁸ Kefalet sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, s. 4 - 12.

sakin olanların marifet-i şer ile birbirlerine ağa huzurunda kefil olmalarını ve kefil olmayanların hapis edilip firar ettirilmemelerini istemektedir.¹¹⁹

Osmanlı mahallesinde yaşıyan kişiler için kefalet müessesesinin hayati derecede bir ehemmiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmediği gibi, herhangi bir şahıs hakkında şu veya bu sebeple bir soruştırma açıldığında ilk müracaat mercii, mahallede birlikte yaşıdığı insanlardır. Mahalle halkının herhangi bir şahıs hakkındaki görüşü hâkim-ü örf tarafından dikkate alınmakta ve hakkında verilecek hükümde bu görüş önemli rol oynamaktadır.¹²⁰ Örneğin Yeniçeri Serdarı Recep Çavuş, Eski serdar Mustafa Çavuş, Ali Beşe, diğer Ali Beşe ve sairlerden oluşun bir grup mahkemeye gelerek Tarla-yı Atik Mahallesiinde sakın olan Recep'ten davacı olmuşlardır. Bunlar, Recep'in yeniçeri olmadığı halde yeniçerilik iddiasında bulunduğunu, hırsızlığının şahitlerle tespit edildiğini, mahallede de kefil bulunmadığını belirterek Recep'in yaşıdığı mahalle ahalisinden durumunun mahkeme aracılığı ile sorulmasını istemektedirler. Mahkemeye gelen Tarla-yı Atik Mahallesiinden, Mehmet, el-hâc Ebudderda, Hızır, el-hâc Mustafa, Ebubekir, Mehmet, Abdüssamet, Hüseyin ve diğerlerinden oluşun mahalleli, Recep'in kendi halinde olmadığını, daima meşru olmayan fiiller işlediğini, birkaç defa üzerinde cürm sabit olduğunu ve mahalle ahalisi de kendinden müteazzi olup bundan dolayı hâkim-ü örf (mütesellim, subaşı vb.) tarafından hapis edildiğini ve buradan kaçtığını belirterek, "*Recep'in mahallemizde sakın olduğuna rıza ve şâkir değiliz*" diyerek sû-i halini bildirmişlerdir.¹²¹

Mahalle sakinlerinden bir kimse, bir başkasından zarar gördüğu zaman mahkemeye gelerek, kefil kanununun gereğinin icra olunmasını isterdi. Kozanlı Mahallesi sakinlerinden Mehmet Bey, Molla Mustafa, el-hâc İsmail, Ahmet ve diğerlerinden oluşun mahalleli mahkemeye gelerek, mahalle sakinlerinden Fatma'nın, "*Nâşize olub sakın olduğu menzilinde oturmayub ahar mahallerde gezmekle herkes sû-i halini söyler beynennâs fahişe istima' ederiz. Lâkin muttali' olmadık ve yahşi hatun da değildir*" diyerek sû-i halini haber verdiklerinden sonra adı geçen Fatma'nın bu halinden dolayı, hâkim tarafından rencide edilmemek için kefil talep etmişlerdir. Mahalle ahalisinden ve başka mahalleden hiç kimsenin Fatma'ya kefil olmaması üzerine Fatma ta'zir cezası ile cezalandırılmıştır.¹²²

Sonuç

Şehrin en küçük idari birimi olan mahalleyi imamlar yönetmiştir. Fakat mahalle halkı imamları kontrol etmiş, istenmeyen durumlarını kadıya bildirerek görevden alınmalarını sağlamışlardır. Dolayısıyla mahalle halkının istemediği bir

¹¹⁹ GŞS 43-162/2.

¹²⁰ Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, S. 1, Bahar 2001, s. 133.

¹²¹ GŞS 29-103/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1087/ 30 Ağustos 7 Eylül 1676).

¹²² GŞS 32-14/4 (Evâ'il-i Safer 1086/27 Nisan-6 Mayıs 1675).

kişinin mahallede imamlık yapması mümkün olmamıştır. Mahalleyi, imamlarla birlikte, mahalle avarız vakfı mütevellileri ve mahallelinin seçtiği kişiler temsil ederler. Bu dönemde Antep halkının avarız vergilerinin dağıtımının ve toplanmasının daha sağlıklı yapılması için her mahallenin bir vekil seçtiğini görmekteyiz. Bu durum halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime katkısının bir ifadesi olarak da görülebilir. Bir ölçüde muhtarlığa geçişin başlangıcı olarak da görülebilir.

Mahalle içinde bir statü farklılaşmasının oluşmadığı, değişik zümrelerden, zengin fakir her seviyede ailenin farklı büyüklükteki konutlarda yan yana yaşadıkları görülür. En fazla nüfusun bulunduğu mahalleler, dinî ve sosyal yapıların olduğu, önemli eğitim kurumlarının ve ticaret merkezlerinin bulunduğu yerlerdir. Antep'te mahalleler birbirine bitişik evlerden meydana gelmiştir. Merkezden uzaklaştıkça mahallelerin sahip olduğu ev sayısında azalma görülür. Diğer şehirlerde de olduğu gibi şehrin merkezinden dışına doğru gidildikçe, ya da sur dışına çıkıldıkça nüfus önemli derecede azalır.

Mahallede bulunan gayrimenkuller aynı mahalledeki bitişik veya diğer komşulara satılmıştır. Mahalle sakinleri komşularının yaptıkları gayriahlâkî davranışları çeşitli şekillerde uyarabilmişlerdir. Mahallede yaşayanların bazı ortak yükümlülükleri yerine getirmede sorumlulukları vardır. Bunların başında tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniye, faili meçhul cinayet ve yaralamaların faillerini bulmak, bulamadıkları takdirde ise bu kişilerin diyetini ödemektir.

Mahalle sınırları içinde olup biten her şeyin sorumlusu burada yaşayan ahalidir. Mahalle ahalisi mahallelerinde olan bir olayı aydınlığa çıkarmak ve şayet olayın faili tespit edilemezse, zararı karşılamak durumundaydı. Bundan dolayı, mahalleli, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için, aralarına karışmış, iyilik ve doğrulukla tanınmayan, kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan ve kefilleri olmayan kişileri mahallelerinden çıkartmışlardır.

KAYNAKLAR

1-Gaziantep Şer'îye Sicilleri [=GŞS]

16, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 47, 48, 49, 51, 52, 57, 94, 104, 108, 127 ve 171 numaralı siciller.

2-Diğer Kaynaklar

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulaması (17. Yüzyıl)*, Ank. 2001.

AKMAN, Mehmet, "Osmanlı Hukukunda Kasâme", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 789-794.

ATALAR, Ali, *Osmanlı Dönemi Antepveleri*, İstanbul 2004.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Osmanlıda Din ve Devlet İlişkileri*, (haz. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 9-56.

_____, "Avarız", *İA*, C. II, Eskişehir 1997, s. 13-19.

- BAYARTAN, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, s. 93-107.
- BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, İstanbul 1968.
- BRUCE, Mc. Gowen, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600–1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 1327–1331.
- CANSEVER, Turgut, “Osmanlı Şehirciliği”, *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul 1997.
- ÇADIRCI, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” *Belleten*, C. XXXVI, S. 135, Ankara 1970, s. 409-420.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- EMECEN, Feridun, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *İÜ. TED*, S. 12, İst. 1982, s. 159-170.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 69-88.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul 1936.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935.
- GÖYÜNÇ, Nejat, XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 71-98.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (çev. Murteza Bedir), İstanbul 2004.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S. 3, s. 29–35.
- KIVRIM, İsmail, *Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670–1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- KUBAN, Doğan, “Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler”, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 163-197.
- _____, “Mahalleler: Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1994.
- KURT, İsmail, *Para Vakıfları*, İstanbul 1996.
- MANDAVİLLE, Jon E., “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, (çev: Fethi Gedikli), *Türkiye Günlüğü*, S. 51, Yaz 1998, s. 129–143.
- MOLLA HUSREV, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980.

- ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, S. 1, Bahar 2001, s. 129-151.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.
- PULAHA, Selami, Yücel, Yaşar, *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara 1988.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 108-109.
- SAYDAM, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, s. 4 - 12.
- TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006.
- TOK, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Kayseri 2005. s. 155–173.
- ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III. S. I, İstanbul 1946, s.380–381.
- VEHBE ZUHÂYLİ, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994.
- YILMAZ, Fikret, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair” *Toplum ve Bilim* 83, *Kış 1999/2000*, s. 92-109.

Everyday Life in Ottoman Neighborhood (The Example: Gaziantep in 17th Century)

The word “mahalle”(district) has three meanings in an Ottoman city. First, it is a place where people with same features live together. Second, it is a community where people praying in the same mosque and in the public spirit know each other like a family, protect their rights and try to solve problems on their owns. A third meaning is also it is a community that has tax burden and enlisted one by one in the district composition.

An Ottoman district has formed around small mosques and mosques itself. Civil services, judicial municipal services were done by imams (prayer leader). Imam had the main responsibility in the presentation of the country until the Administrative Reforms (1839). Except this their major duty was religious matters such as keeping the registration of inhabitants, and beside the duty in the social cases like birth, death, marriage, divorcing they took the charge of dealing with the people who were public nuisances and checked moral cases which includes breaking in houses. Imams, were the natural assistant of “kadi”s in their administrative functions. But people had controlled imams, declared the unwanted cases and made them unemployed. According to this it was not possible for an undesirable person to work as an Imam.

Avarız foundation was -beside the Imams- embodied by foundation managers and the people elected by the district. In this period we see the people of Antep selected an assignee for each district for better collection and distribution of taxes. This was a sign of expression that people had contribution to the administration. This can be seen as a transition of the work of a mukhtar.

In the district there was no distinction between poor and rich and they live side by side in different size of houses together. Districts with the greatest populations were the the places where religious and social formations existed and training centres and principal places of business were included. The districts in Antep were formed with adjoining houses. As absenting from the city centre the number of the houses and like other cities population also decreases.

In the Ottoman district being a neighbourhood was important. That’s why one’s district was shown first in the court records. People who were from the same district had some duties to each other. These rules were not written but has sanctions and regulates the behaviors of publics. For example people should visit their neighbors in bayrams and make a sick call and participate in their funerals and wedding ceremonies and should serve out

some foods coming from village and they also help each other to rent a house or store shop etc..These all duties forms the spirit of synergy.

Neighbors also warned each others for undesired and unmoral behaviours. Because they thought that it would affect themselves later. they developed some kinds of warning ways. One way is orally. Properties in the districts were sold to next doors or other neighbors. People have some duties in fulfilling some responsibilities. *Tekâlîf-i örfiye*, *avarız-ı divaniye* and finding some unsolved murders and injurings and in case of not finding paying their blood money come first.

Residents' other responsibilities are taking the role in executing the laws. Witnessing in favour or against in the court shows this. Known as a good or bad person is really important for judgement and proving one's crime or innocence.

People from the district give the information of the points of a claim about their neighbors' good or bad circumstances. This point of view is very effective for the cases that couldn't be proved or there was not enough evidence. In these circumstances it is easy for people who was known well among the neighborhood to proving his innocence. Otherwise the decision of the court will be negative.

One other common responsibility is finding some unsolved murders and injurings and in case of not finding, paying their blood money. If a corpse is found in the district, people from there should pay the blood money to the heritors. In Islamic law it is called "kasâme". This is playing deterrent role and it prevents people who tend to do these cases, and makes them more careful and stay away from the district.

Resident community is responsible for all the things that happen in the district. If they couldn't clear out the events in there or they couldn't solve the murders they should pay the cost. For this reason people in the district get out these kinds of people who can't distinguish good and bad, disturb people around and become part of ignominy and unmoral cases to prevent to fall into obloquy.

Ottoman district has a collective form about social life and public peace. Neighborhood residents have double liability. Thus it developed a social control mechanism. We see that bailment has vital importance for people. It is not allowed for one who has no bail to stay in a house. In case of opening an investigation, first authority to consult is neighbors who live with these people. Opinions about a person is important for consuetude and is playing a great role in the decisions.